

ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА КАО „НЕЗВАНИЧНА ИМПЕРИЈА“ („INFORMAL EMPIRE“) НАЦИОНАЛСОЦИЈАЛИСТИЧКЕ НЕМАЧКЕ — ПРИМЕР ЈУГОСЛАВИЈА 1933—1939.*

У центру посматрања већине историјских приказа националсоцијалистичке спољне политике, а пре свега берлинске политике у односу на велике силе, све до данашњих дана усамљени су спектакуларни дипломатски догађаји, или, пак, идеолошка и територијална експанзија националсоцијалистичког режима, као и срачунатост Хитлерове спољне политике. Насупрот томе, економским питањима, нарочито у почетној фази националсоцијалистичке спољне политике, поклањала се у такозваној „западној“ историографији незначителна пажња. То истовремено може да буде објашњење што је берлинска политика у односу на земље југоисточне Европе за временски период од 1933/39. била недовољно истраживана, јер је управо у тим првим годинама по доласку на власт у свим видним збивањима носила печат економских фактора. Чини се да је једна исцрпна анализа националсоцијалистичке политике према Југоисточној Европи (и коначно проучити све необјављене немачке изворе) утолико потребнија — у овим оквирима то, разуме се, није могуће — јер је националсоцијалистички режим већ у првим годинама по преузимању власти брзо изградио своју привредну моћ у Југоисточној Европи, и то без дипломатских акција, које би на себе скретале пажњу. С друге стране, немачка политика према Југоистоку није се ограничавала само на привредне циљеве; напротив, и привредно продирање у Подунавље

* Проширена редакција предавања које је предавач одржао у времену од 2. до 4. октобра 1973. на Конгресу са основном темом „Трећи Рајх и Југославија 1933—1934“ у организацији Института за савремену историју, Београд. — Приказ у првом реду базира на необјављеном материјалу Политичког архива Министарства за спољне послове у Бону. Документа, досад објављена само на енглеском језику у Documents of German Foreign Policy, Series (наводи са DGFP/C), цитирају искључиво немачке оригинале, а упућују на енглески превод само када се неки документ наводи први пут. — Госпођи dr Keipert и господину dr Gehling захваљујем на подршци коју су ми пружили у мојим архивским истраживањима.

Аутор

служило је спољној политици само као инструмент. У светлу оваквих политичких импликација, кад се привредна позиција Берлина у овом подручју после 1933. стално учвршћивала, да би средином 1930-их година била готово доминантна, земље југоисточне Европе могу се чак назвати и „незванична империја“ националсоцијалистичке Немачке.¹

¹ На тему националсоцијалистичка политика према Југоисточној Европи упор. пре свега Wilhelm Treue, *Das Dritte Reich und die Westmächte auf dem Balkan*. На тему структуре спољнотрговинске политике Немачке, Велике Британије и Француске 1933—1939. у: „Vierteljahrshefte zur Zeitgeschichte“ 1 (1953), стр. 45—64; овај тромесечник, међутим, није још располагао документацијом Министарства спољних послова, а то се исто односи и на билатерална истраживања од Gerd Brausch, *Deutschland-Ungarn*, настала средином 1950-их година у Göttingenu. Дипломатски односи од јесени 1937. до пролећа 1939. Phil. Diss., Göttingen, 1956; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*. Немачко-румунски односи 1938—1944, Wiesbaden 1954, 2. Aufl. 1966; Klaus-Dietrich Meiss, *Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen von Hitlers Regierungsantritt bis zum Ausbruch des 2. Weltkrieges*, Phil. Diss., Göttingen, 1955. Тежиште новијих истраживања је на времену од краја 1930-их година; упор. посебно Martin Broszat, *Deutschland-Ungarn-Rumänien*. Развој и основни фактори националсоцијалистичке хегемоније и политике савеза 1938—1941. у: *Historische Zeitschrift* 206 (1968) 45—96, као и истраживања од Olshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan* (Anm. 124); Griff nach Südosteuropa, која су се недавно појавила. Нова документа о политици немачког империјализма и милитаризма према Југоисточној Европи у другом светском рату. Издао са предговором: Wolfgang Schumann, Berlin, 1937, и Holm Sundhausen, *Südosteuropa in der nationalsozialistische Kriegswirtschaft am Beispiel des „Unabhängigen Staates Kroatien“*, у *Südostforschungen* 32 (1973) 233—266, са даљим подацима о литератури. Посебно када се ради о немачкој политици према Југославији, упор. осим поменутих дисертације од Meissa (за процену в. текст из напомене 123) радове од Stefan Baar, *Die Jugoslawienpolitik des faschistischen deutschen Imperialismus in der Zeit von 1935 bis zum 6. April 1941*, Phil. Diss. Karl Marx-Universität, Leipzig, 1968 и Johann Wuescht, *Jugoslawien und das Dritte Reich*. Документована историја немачко-југословенских односа од 1933. до 1945, а обе су дошле до истих резултата. Ваар за развој немачко-југословенских односа оптужује „потајну и јавну заверу про-немачких елемената у југословенској влади са фашистичком Немачком, а у циљу израбљивања југословенских народа“ (стр. 35 итд.); што се, пак, немачке политике тиче, он „баснословне профите немачких монополиста“ види као одлучујући мотив за „израбљивање радног народа Југославије“ (стр. 37 итд.). Код Wueschta се ради о једном апологетском рукопису, који између осталог (стр. 242) жели да створи утисак „о мирољубивој политици Трећег Рајха према Југославији“ (в. за процену и текст уз напомене 122 и 124). Документација се уосталом уводи тек од 1939. године и не малим делом заснива се на Белој књизи немачке владе „Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland“, Berlin, 1941. Проблеми Немачке у Југоисточној Европи се надаље не помињу. Упор. нови прилог од Wolfgang Miegge, *Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933—1938*. Прилог националсоцијалистичке политике према народностима, Bern—Frankfurt (Main 1972), осим тога Hans-Adolf Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—1938*, Frankfurt/Main 1968, bes. 79 ff., 521 ff., 570 ff.; на тему Немци

Ова теза о незваничном освајању Југоисточне Европе од стране националсоцијалистичког режима, која ће надаље егземпларно бити представљена на примеру Југославије, полази од претпоставке да је немачка политика према Југоисточној Европи у годинама од 1933. до 1939. била првенствено условљена економским факторима. Стога ће пре свега у центру пажње бити анализа немачко-југословенских привредних односа. Тиме треба да се да одговор и на питање о уделу политичког утицаја у привредном продирању Немачке у Југославију.

За методе и циљеве немачке политике према земљама југоисточне Европе у годинама од 1933. до 1939. Југославија пружа добар пример не само због тога што је Берлин овде релативно брзо могао да забележи привредне успехе већ и стога што је то истовремено представљало политички значајан први пробој у Малу антенту. Осим тога, ни у једној другој земљи југоисточне Европе као у Југославији већ од средине тридесетих година не укрштају се толико јасно економски и политички интереси у првом реду Немачке, Италије и Француске, али и Енглеске и САД. Из ове чињенице резултира да ова анализа немачко-југословенских односа не може да буде искључиво оријентисана на уско билатерално посматрање. Међутим, треба и посебно указати на појаву немачког ривалства са трећим земљама, док је сузбијање конкурентних утицаја доприносило успешнијем развоју смишљене политике широког плана у привреди и тиме ишло у прилог политици националсоцијалистичког вођства. На крају поменућемо и проблем континуитета. Питање је да ли је у ствари оснивање „незваничне империје“ у југоисточној Европи специфично националсоцијалистичка политика, или је та политика наставак традиције вајмарског курса, када је реч о немачкој политици према Југоистоку.

Пре него што на примеру немачке политике према Југославији детаљно прикажемо најважније етапе привредног продирања на југоисток Европе, неопходно је да дамо извесна објашњења о развоју немачке спољнопривредне политике после 1933, јер ће се на тај начин лакше разумети методе немачке политике према Југоистоку. Питања спољнопривредне политике била су од централног значаја за националсоцијалистички режим, посебно због њихове привредне нужности у самој земљи, а у вези тога и њихове функције у стабилизацији унутарње политике, нарочито у првим годинама по доласку на власт. Сам Хитлер рачунао је да ће пребродити депресију у немачком привредном развоју, која је почела 1929. привредном кризом у свету и да је његов унутрашњополитички задатак да одстрани незапосленост. То је

у Југославији упор. нарочито Dušan Biber, *Nacizam in Nemci v Jugoslaviji* 1933—1941, Ljubljana, 1966; даљи подаци о литератури и код Hans-Ulrich Wehler, увод Theodor Schieder (Hrsg.), *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Bd. V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, o. O. 1961, 3 E ff. — Сталним истраживањима R. Herrmann, Köln и W. S. Grenzebacha, може се очекивати да ће се добити и свеобухватна оцена националсоцијалистичке политике према Југоисточној Европи.

значило, наглашавао је он², „ухватити се укопшта са највећим задацима који су икада постављени државницима“. Велики број незапослених је „огроман проблем који нам је стављен на решавање и пред којим све друго долази у други план“.³ Хитлерове изјаве, којима данас располажемо, пружају релативно јасно слику главних смерница хитлеровске привредне политике. Већ почетком фебруара 1933. наглашава нови канцелар своје мишљење да је „отварање јавних радова најподесније помоћно средство“ за сузбијање незапослености⁴. „Државни подстицај“, објаснио је Хитлер крајем маја 1933. на једној седници шефова изнешећи своју концепцију о антицикличној коњунктурној политици, имао би да да импулса приватној иницијативи, која би затим „у развој ставила читав један покрет“⁵.

Бројним административним и стимулативним мерама новом режиму је заиста и успело да коњунктури у земљи да нов замах, што се огледало у изградњи и обнови стамбеног фонда, изградњи мреже путева у Немачкој, ограничењу пореских обавеза, повећању производње немачке привреде; истовремено нови режим је инвестирао у наоружање, које је поново отпочело од 1934.⁶ Већ у јануару 1934. број незапослених смањено се на 3,8, а у јануару 1935. износио је тачно 3 милиона (јануар 1933. = 6 милиона), а јавне инвестиције достигле су 1934. готово поново ниво из 1928⁷. Ово оживљавање унутарње коњунктуре требало је према немачкој привредној структури, да буде праћено и повећаним извозом, јер је извоз немачких индустријских производа стварао основу за увоз сировина неопходних за одржавање равнотеже у индустријској производњи. Међутим, интерна политика експанзије, која је са успехом вођена од 1933/34, извршила је убрзо притисак на трговински биланс: с једне стране је оживљавање коњунктуре имало за последицу повећану потребу за увозом сировина, а са друге, повећана куповна моћ утицала је на већу потражњу животних на-

² Говор од 9. јула 1933, штампан у „MAX DOMARUS“, *Hitler. Reden und Proklamationen* 1932—1945, са коментаром једног немачког савременика, München, 1965, књ. I, 1 стр. 288.

³ Говор од 21. марта 1934, исто место, стр. 371.

⁴ Записник са седнице Одбора владе за посредовање радом 9. фебруара 1933, у Савезном архиву Koblenz (у даљем тексту ВА), R 43 II/540.

⁵ Напомена о састанку шефова 31. маја 1933. са темом о посредовању радом, у: ВА, R 43 II/536; Белешка са једне седнице са индустријалцима о посредовању радом, 29. маја 1933. исто место. Упор. такође и говоре Хитлера од 23. марта и 23. новембра 1933, „DOMARUS“, *Hitler*, Bd. I, 1, 233 ff., 301 f.

⁶ Упор. најпоне Dieter Petzina, *Hauptprobleme der deutschen Wirtschaftspolitik*, 1932—1933, у: „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte“ 15 (1967) 18—55 са даљим подацима о литератури; осим тога John D. Heyl, *Hitler's Economic Thought: A Reappraisal* у: „Central European History“ 6 (1963/74) 83—96.

⁷ Подаци у бројкама према: „Statistisches Handbuch von Deutschland 1928—1944“, München, 1949, 484; и René Erbe, *Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933—1939 im Lichte der modernen Theorie*, Zürich, 1958, 25.

мирница, које су се делимице увозиле. Осим тога, појачаном потражњом на домаћем тржишту знатно је ублажен притисак који су вршила немачка индустријска предузећа ради све већег извоза, а која су током светске привредне кризе била упућена једино на светско тржиште и тиме изложена и оштрој конкуренцији других индустријских земаља. Овакав развој изоловане унутарње коњунктуре имао је за последицу презасићеност увозом који се убрзо одразио у немачком трговинском билансу: након што се суфицит немачке трговине 1933. смањио на 667 милиона рајхсмарака (1932. цирка 1 милијарда рајхсмарака суфицита), 1934. је трговински биланс закључен са дефицитом од чак 284 милиона рајхсмарака⁸.

Овакав развој активног трговинског биланса у пасивни довео је до смањења девизних резерви у Немачкој, који је Народна банка најпре покушавала да спречи сталним поопштравањем девизног режима. Пошто стално смањење девизних контингената извозницима није битно изменило ситуацију, то је Народна банка била коначно принуђена да у лето 1934. додељује сваког дана само онолико девиза колико је банци тога дана заиста и приспело. Овај систем расподеле девиза⁹, који је заведен 26. јуна 1934. имао је ту лошу страну што је морао да доведе до нових и стално већих задуживања у иностранству, јер с обзиром на презасићеност увоза у Немачку готово да је свакодневно остајао непокривен део потраживања из робног промета са иностранством. Стога би било и у интересу иностранства — тако је констатовало Министарство спољних послова августа 1934 — када би влада најжитније предузела мере „да се увоз роба усклади са стварним девизним могућностима“¹⁰.

Већ у јуну 1934. Министарство спољних послова упознало је немачка представништва у иностранству са начином на који влада намерава да принципијелно реши овај проблем. С обзиром на девизну ситуацију Немачке „увоз сировина и луксузних артикала из иностранства мора све више и више да се везује за извоз немачких производа“. Овде се не сме изгубити из вида да су потребе за увозом Немачке са 65 милиона становника „важан фактор“. Убудуће овај фактор треба да буде боље искоришћен „како би произвођачи и испоручиоци сировина и луксузне робе увидели неопходност контра-увоза немачких индустријских производа“, како би повећане потребе Не-

мачке за увозом „непосредно послужиле проширењу немачких извозних могућности“¹¹. Такво „планско постављање увоза као инструмента спољнотрговинске политике“¹² сачињавало је и основу тзв. Новог плана у јесен 1934. године. „Уредба о робном промету“ од 4. септембра 1934. омогућила је влади да у име државе управља целокупном спољном трговином.¹³ Пошто је увоз сада био подвргнут беспрекорној контроли, појачани су истовремено и напори за повећањем извоза. Политику спољне трговине, која се обављала у оквиру Новог плана, карактеришу у првој линији три битна фактора:

1. билатералност спољне трговине и платног промета са иностранством на основу платних споразума са највећим бројем трговинских партнера;

¹¹ Циркулар Министарства за спољне послове (Ulrich) од 18. јуна 1934, исто место, 33, издваја се у оригиналу.

¹² Govor министра спољних послова, барона von Neuratha поводом годишњице Иберо-американског института у Хамбургу 14. 4. 1934, штампан у „Dokumente der deutschen Politik“, Bd. 2, Pual Meier-Benneckenstein, Berlin, 1936, 208.

¹³ „Лист закона“, 1934, I део, стр. 212 на тему „Нови План“ упор. детаље од Allen Thomas Bonell, *German Control over International Economic Relations*, Urbana, Illinois, 1940, 85 ff.; Frank C. Child, *The Theory and Practice of Exchange Control in Germany*, A Study of Monopolistic Exploitation in International Markets, Den Haag, 1958; John C. DeWilde, *Germany's Trend toward Economic Isolation*, у: „Foreign Policy Reports“ 10 (1934/35) 226—236; Doering, *Deutsche Aussenwirtschaftspolitik* 246 ff.; Erbe, *Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1918—1945*, 3. Aufl., Opladen, 1968, 71 ff.; Philip H. Lohmann, *Germany since the „New Plan“*, у: „World Affairs Interpreter“ 7 (1936/37), 257—272; Norman Peterson, *Hjalmar Schacht, For and Against Hitler*, A Political Economy Study of Germany 1923—1945, Boston, 1954, 216 ff.; Arthur Schweitzer, *Die wirtschaftliche Wiederaufrüstung Deutschlands*, у: „Zeitschrift für die gesamt Staatswissenschaft“ 114 (1958) 599 ff.; Amos E. Simpson, *Hjalmar Schacht in Perspective*, Den Haag, 1969, 94 ff.; из националсоцијалистичке перспективе: Flaig, *Untersuchung über den Einfluss des „Neuen Plans“*; Hans Ernst Posse, *Die Hauptlinien der deutschen Handelspolitik*, у: „Probleme des deutschen Wirtschaftslebens, Erstrebtes und Erreichtes“, збирка споразума издата од Немачког института за банкарство и изучавање банкарства, Berlin, 1937, стр. 481—513, посебно стр. 502 и сл.; *Die Neuregelung des deutschen Aussenhandels*, 2 Bde, Franz Reuter, Berlin, 1934/35; Alfred Ringer, *Die deutsche Aussenwirtschaft im Jahre 1934*, у: „Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft“, Stuttgart, 1935, 183 ff.; исти издавач, *Die Entwicklung der deutschen Aussenwirtschaft*, у: „Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft“, Stuttgart, 1937; изразито апологетично Hjalmar Schacht, *70 Jahre meines Lebens*, Bad Wörishofen, 1953, 413 ff.; исти издавач, 1933. *Wie eine Demokratie stirbt*, Düsseldorf, 1968, 155 ff. Очекује се опсежна анализа трговинске политике која је спровођена у оквиру Новог плана, а која би базирала на чињеницама немачке документације; чак ни новим радом (Eckhard Weber, *Studien der Aussenhandelsverpflichtung Ostmitteleuropas und Südosteuropas*, Stuttgart, 1971) ни у ком случају не може се „сматрати окончаном“ дискусија „о предностима и лошим странама... Новог плана, политике коју је увео Schacht, по немачке спољнотрговинске партнере“, као што то тврди H. Sundhausen у својој рецензији у: „Südostforschungen“ 31, 1972, 374.

⁸ Статистички приручник Немачке 1928—1944, стр. 392.

⁹ О расподели девиза упор. Herbert Flaig, *Untersuchung über den Einfluss des „Neuen Plans“ auf den deutschen Aussenhandel und die deutsche Aussenpolitik*, „Recht-und Staatswiss. Diss“, Freiburg i. Br., 1941, 20; Dörte Doering, *Deutsche Aussenwirtschaft in der Frühphase des nationalsozialistischen Regimes*, „Wirtschafts-und Sozialwiss. Diss. FU, Berlin, 1969, 69 f.

¹⁰ Циркулар Министарства за спољне послове (Ritter) од 20. августа 1934. у: „Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945“, Serie C, Bd. III (цитирано са ADAP/C III), Göttingen, 1974, 337.

2. ограничавање обима увоза према националнопривредном приоритету и политичкој процени;

3. унапређење извоза компензационим споразумима, субвенцијом извоза, парцијалном девалвацијом рајхсмарке и приоритетним додељивањем сировина када су оне намењене извозним пословима.

Спољнотрговински систем који се манифестовао у Новом плану представљао је пресудни инструмент привредног и политичког процеса у земље источне Европе, које је националсоцијалистичка влада од самог почетка сматрала важним подручјем за ширење утицаја немачке политике. Негде у мају 1933. саветник у Министарству Willuhn (Председништво владе) скренуо је Хитлеру пажњу на посебан значај земаља југоисточне Европе и циљем немачке политике означио „повући Европом линију од севера и северозапада до југоистока и на тај начин формирати подручје чији би чланови уживали посебан третман“. Од посебне је важности да Немачка у односу на друге силе „ужива приоритет на тржиштима Југоистока...“, како би на тај начин „обезбедила привредни, културни и евентуално политички утицај на подручју Балкана“.¹⁴ Неколико недеља пре тога министар спољних послова Neurath, на седници кабинета 7. априла, предложио је кабинету у спољнopolитичком извештају „да се по могућству сиромашним пољопривредним земљама Балкана за пласман њихових производа обезбеде преференцијалне царине“. Министар спољних послова је тиме формулисао привредну и политичку двоструку стратегију и с тим у вези посебно издвојио Румунију и Југославију, које би требало „у привредном погледу потпомоћи“, „с једне стране да бисмо стекли политички утицај, а затим да бисмо ово значајно тржиште очували за наш извоз“.¹⁵

Проблем односа са Југославијом, који је Neurath посебно истакао, био је почетком 1933. већ стога посебно актуелан јер је 6. марта 1933. истицао немачко-југословенски трговински уговор од 6. октобра 1927, а на основу отказа који је немачка влада поднела септембра 1932.¹⁶

¹⁴ Напомена о стању и изгледима извоза немачких роба, 24. маја 1933, у: BA, R 43 II/329.

¹⁵ Записник о састанку министара 7. априла 1933, ADAP/C I, стр. 258. Упор. у вези овог и излагање државног секретара von Bülowa, марта 1933: „Наша политика у односу на Малу антанту мора себи да постави за циљ да што више ослаби њену везу са Француском, истовремено мора да спречи Чехословачку да се сувише и тесно везује за Пољску. Најбоље средство за постизање овога свакако би била једна привредна политика која би отворила немачко тржиште за продају производа ових земаља. Пре свега у случају Југославије и Румуније, с обзиром на садашњи катастрофалан положај њихове привреде, могло би се на тај начин знатно утицати на правац њихове спољне политике“. Белешке Bülowa, *Спољнopolитички положај Немачке*, од 13. марта 1933, штампане у изводу код Hans-Adolf Jacobsena (издавач), под насловом *Misstrauische Nachbarn*, „Deutsche Ostpolitik 1919/1970, Dokumentation und Analyse“, Düsseldorf 1970, 85—93, Zitat, 90.

¹⁶ Упор. појединце „Лист закона 1927. II“, стр. 1125—1148 и 1932. II, стр. 195; „Белешке о садашњем положају немачко-југословенских трговинскополитичких односа“, 9. март 1934, у: „Politisches Archiv des Aus-

Због оваквог стања, јер практично није постојао никакав уговор, постојала је опасност да ће размена роба између Немачке и Југославије, која је од почетка светске привредне кризе била у сталном опадању, још више опаст. Тако почетком априла 1933. Немачко посланство из Београда јавило је о „потпуном застоју робне размене између двеју земаља“ и оценило да је нужно и хитно потребно да се „спречи потпун пад немачког извоза у Југославију“.¹⁷ У једном извештају влади „Немачко удружење за трговину на велико и преко мора“ скреће пажњу на „неодржива оптерећења“ проузрокована применом највиших југословенских царинских стопа на велики број немачких производа, што ће, уколико се тако даље настави у овом стању непостојања било каквих уговора, довести „неминовно у катастрофалан положај“ оне фирме које су специјализовано оријентисане на извоз у земље југоисточне Европе. Разуме се да је Удружењу било јасно да је „трговинскополитичка атмосфера због разних немачких царинских мера у пољопривреди“ још веома неповољна „за обнављање немачко-југословенских трговинских преговора“.¹⁸

Стање трговинскополитичких односа двеју земаља карактерише чињеница да један високи функционер југословенског Министарства трговине, директор Пиља, у марту месецу критикује „претерано високе заштите царине и у ултимативној форми позива Немце да обнове трговинске преговоре. Југославија се налази „тренуто у стању ишчекивања“ и први наговештај да ће Немачка одступити „од свог непомирљивог става претераног протекционизма, који није у складу са нашим интересима“, Београд ће „радо поздравити у циљу обнове преговора“. Пре него што Југославија против Немачке примени „борбене мере“, као што су повећање максималних царинских стопа, сачекало би се да прође још један месец. Уколико се немачка влада ни тада „не изјасни“, онда ће, наглашава Пиља, „бити приморан“ да предложи влади у Београду мере које ће значити почетак „царинског рата“ са Немачком. Међутим, оцењујући правилно берлинску политику према земљама југоисточне Европе Пиља је ипак изразио наду да предстојећом „новом оријентацијом“ немачке трговинске политике „неће бити искључена могућност стварања нових споразума са Југославијом“ и изричито је поновио спремност своје владе „да у свако доба... започне нове преговоре са Немачком, уколико Немачка одступи од својих превисоких заштитних царина“.¹⁹ Југославија је, дакле,

wärtigen Amtes in Bonn (у даљем тексту AA), „Handakten Clodius, Jugoslawien“, Bd. 2.

¹⁷ Немачко посланство Београд (Dufour) AA-у, 10. априла 1933, у: AA, „Sonderreferat Wirtschaft (у даљем SW), Finanzwesen 16/Jugoslawien“, Bd. 3.

¹⁸ Удружење немачке прекоокеанске и трговине на велико, Канцеларији Рајха, AA, и Министарству привреде 22. јуна 1933, у: BA, R 45 II/305; „Царинска политика године 1933.“ упор. „Лист закона 1933 I“, стр. 55 и сл., 71 итд., 101, 146, 229 и сл., 265.

¹⁹ Белешка у актима Benzler, 5. април 1933., у: AA, SW, „Финансије 16/Југославија“, књ. 3.

трговинскополитичке уступке јасно условљавала отварањем немачког тржишта за југословенске производе.

Без сумње је да ни Немачкој није одговарала трговинскополитичка конфронтација са Београдом. Због тога је немачко Министарство спољних послова 5. априла обавестило Југословенско посланство у Берлину да се залаже „за елиминисање постојећег заостатка стања“ и да ће жаљење бити утолико веће „ако југословенска влада сада увођењем нових заштитних царина допринесе даљем заостравању“ јер таква мера морала би у Немачкој „разуме се да проузрокује примену горње тарифне границе“.²⁰ Очигледно је да Берлин у то време још није био спреман на дугорочније трговинскополитичке везе, пошто се у лето 1933. немачка трговинска политика налазила још у експерименталној фази и у следећих месец-два дана, насупрот претпоставкама са југословенске стране марта 1933, није се могла још очекивати нека принципијелно нова оријентација.²¹ Карактеристична за ово променљиво трговинскополитичко стање је чињеница да се немачко Министарство спољних послова у априлу додуше залагало за превазилажење овог безуговорног стања, али је истовремено било спремно да се уговором веже само на неколико месеци, ради чега је најпре испитан терен на којој би бази Београд био спреман на закључивање неког двомесечног или тромесечног провизорија.²²

Обе стране су у крајњем ефекту желеле трговинскополитички *modus vivendi*, што потврђује релативно брзо закључење провизорног трговинског споразума 29. јула 1933, који је у првом тренутку био ограничен на четири месеца.²³ Додуше, обе државе су се њиме ограничиле на узајамно давање највећих повластица. Додатним споразумом у септембру 1933. немачка и југословенска влада одричу се права раскида уговора све до 1. марта 1934.²⁴ У прилог немачких интереса да изгради немачко-југословенске односе говори чињеница да је Берлин у оквиру поменутог додатног споразума одобрио контингент од 80 000

²⁰ Исто место.

²¹ Исто место. Крајем марта је државни секретар von Bülow скренуо пажњу министру спољних послова Neurathu „да се неке опште, дугорочније смернице вођења спољне политике сада не могу утврдити“. На темељу сигурности валута и девизних рестрикција на предстојећој Светској привредној конференцији, као и преговора о интернационалном задуживању, који су вођени готово у свим земљама, Bülow препоручује „да се, пре него што се утврде неке чврсте одредбе, сачека развој током следећих месеци; у међувремену треба се ограничити на то да се сви путеви, уколико је то могуће, држе отворени, а акутна појединачна питања решавају од случаја до случаја“. Белешке Bülowa, „Deutsche Aussenhandelspolitik“, vom 24. März 1933, у: Немачком централном архиву, Одељење Потсдам, Документа АА, канцеларија Министра спољних послова, књ. бр. 60966.

²² Белешке у актима Benzlera, 5. априла 1933, у: АА, SW, Финансије 16/Југославија, књ. 3.

²³ Упор. „Лист закона 1933 II“, стр. 519 и сл.

²⁴ Упор. исто место. стр. 691 и сл.; осим тога белешке о садашњем стању немачко-југословенских трговинских односа, 9. марта 1934, у: АА, акта Clodiusa, „Југославија“, књ. 2.

тона сувих шљива уз уговорену царинску стопу од 10 рајхсмарака по тони, што је представљало излагање у сусрет, које је Немачко посланство у Београду „најтоплије“ препоручивало Министарству спољних послова „у интересу добрих немачко-југословенских односа“.²⁵ Поред осталог, ова немачка концесија, која је већ указивала на правац будућег трговинскополитичког курса према Београду, допринела је да се Министарство спољних послова и Југословенско посланство почетком 1934. споразумеју да већ 15. марта отпочну привредни преговори у Београду.²⁶

Предстојећи привредни преговори Немачке са Југославијом дали су повода Министарству спољних послова да 12. марта 1934. конкретизује циљеве немачке политике према Југославији. Берлин полази од тога „да постоје обостране искрене жеље за поновним успостављањем таквих трговинских односа који би обухватили уговоре са утврђеним појединостима и допринели снажном развоју размене добара међу двема земљама и даљем продубљивању и учвршћивању привредних односа“, што не би било остварљиво у оквиру великих преференци. Јер, уколико би се одређене привреднополитичке концесије, дате Југославији преко високих преференци, аутоматски пренеле на друге земље, „биле би за немачку привреду толико скупе да, мерено привредним противуслугама које се од Југославије очекују и с тим у вези политичком користи, не би биле уопште оправдане“.²⁷ На основу ове процене привредно-политичке ситуације, неминовно резултира да су одређене немачке концесије, аналогно споразуму који је неколико недеља раније био склопљен са Мађарском, могуће само посредним или непосредним заобилажењем високих преференци.²⁸ Разлог за „излагање у сусрет, које се дало предвидети“ у односу на Југославију (такво је објашњење дало Министарство спољних послова) био је, „поред чисто привредних интереса“ да се повећа извоз, „углавном тај што смо настојали да унутар Мале антанте створимо снажан привредно-политички ослонац“.²⁹ То што се Југославији у то време у немачким проценама придавао централан политички и трговинско-политички значај уследило је због тога што је Берлин дотад безуспешно покушавао да овај циљ постигне интензивирањем немачко-румунских

²⁵ Немачко посланство Београд (Dufour) АА-у, 23. августа 1933, у: Акта Clodius, „Југославија“, књ. 2.

²⁶ Упор. АА Немачком посланству Београд, 24. фебруара 1934, исто место.

²⁷ АА Немачком посланству у Риму, 12. марта 1934, у: ADAP/C II, стр. 576—581, цитат стр. 577.

²⁸ Добро и сажето издање најважнијих споразума, а нарочито тајних договора, у вези немачко-мађарске размене роба пружа белешке АА-а „Садржај и значај додатног споразума уз немачко-мађарски трговински уговор, потписан 21. фебруара 1934. у Будимпешти и тајни споразум о унапређивању немачко-мађарске робне размене“, Прилог уз АА (Bülow) Канцеларији Рајха, 13. марта 1934, у: ADAP/C II/2, стр. 589—591.

²⁹ АА Немачком посланству Рим, 12. марта 1934, у: ADAP/C II, стр. 577; слично већ АА Немачком посланству Београд, 24. фебруара 1934, у: Акта Clodius, „Југославија“, књ. 2.

односа.³⁰ Због тога је сада у Југославији требало извршити покушај „да се ојача трајан интерес за немачко тржиште“. А у вези најновије француско-италијанске припреме да заједнички воде привредно-политички курс у Подунављу, и то „заобилажењем немачких привредних интереса“, даје повода да стварање чврстог трговинско-политичког упоришта у Подунављу постане „једним од најважнијих задатака немачке привредне политике“. Влада је решена да „привредну позицију“ Немачке у Подунављу брани „свим средствима“ против — како је речено — „једностраних, посебних настојања појединих европских велесила“. Посланства у Паризу, Београду, Будимпешти, Бечу, Прагу, Софији, Букурешту и Риму добила су стога задатак „да користе сваку прилику како би отклониле евентуалне сумње влада земаља заинтересованих за овај проблем у одлучност немачке владе“.³¹

Значајан предуслов за остваривање немачке политике да се оснивањем Привредног савета, у фебруару 1933, активно укључи у све интензивнију трговинску политику Мале антанте³² представљао је трговински споразум потписан 1. маја 1934. у Београду после преговора вођених више од седам недеља.³³ Изгледало је да се извозу немачке индустрије стварају нове могућности продаје и стога је Савез немачке индустрије поздрављив споразум као „у начелу ново регулисање“ трговинскополитичких односа између Берлина и Београда. Међутим, и ово „у начелу ново регулисање“³⁴, које форсира Министарство спољних послова, на основу објављеног текста уговора може да се прихвати само условно, јер он заправо фиксира три основна пролбема:

³⁰ Упор. AA (Ritter) Немачком посланству Рим, 12. марта 1934, у: ADAP/C II, стр. 578.

³¹ Исто место, стр. 578, 580.

³² Упор. Günter Reichert, *Das Scheitern der Kleinen Entente, Internationale Beziehungen im Donauraum von 1933 bis 1938*, München, 1971, 6 ff.

³³ Објављени делови уговора штампани су у „Листу закона 1934. II“, стр. 302—332, и у „Гласнику Рајха“, бр. 108 од 11. маја 1934. У необјављене делове уговора убрајају се: „Поверљив протокол о привидном поступку немачког преузимања“, „Поверљиви закључни протокол“, „Поверљиви споразум о развијању немачко-југословенске робне размене; тајна измена нота поводом члана 1 и 2 Споразума о развијању немачко-југословенске робне размене“, „Прилог тајној измени нота уз члан 1 и 2 Споразума о развијању немачко-југословенске робне размене“, „Тајна измена нота поводом Споразума о развијању немачко-југословенске робне размене“, „Измена нота на 8 појединачних питања“, у: AA, Одељење II — уговори, „Југославија“, бр. 4, Трговински уговор између Немачког Рајха и Краљевине Југославије, закључен у Београду 1. маја 1934, 1 књ. (цитирано AA, уговори, Југославија/4). Текст „Споразума о плаћањима у немачко-југословенској робној размени“ од 1. маја 1934. налази се у: AA, акта Clodius, књ. 2.

³⁴ Циркулар чланова скупштине из области индустрије, 14. маја 1934, исто место, књ. 3; AA (Ulrich) Немачкој амбасади Рим, 21. јуна 1934, у: ADAP/C III, стр. 52.

1. одобравање највиших преференци у свим областима робне размене (при чему су обе стране задржале право и могућност стварања царинских унија са суседним државама);³⁵

2. договор о царини и утврђивање контингента за бројне немачке и југословенске производе; и

3. формирање одбора од стране двеју влада са задатком да „у сталном непосредном контакту разматрају питања која се односе на спровођење овог уговора“, као што то каже члан 31 објављеног текста. (Закључним протоколом је затим и јасније прецизиран рад владиних одбора. Предвиђало се да они раде на „проширењу“ немачко-југословенске робне размене и у вези тога „поклоне посебну пажњу питању усаглашавања делова југословенске пољопривредне производње са немачким потребама увоза“.³⁶)

Иако се већ и овде може сагледати дугорочан аспект немачке политике у односу на Југославију, прави значај уговора види се тек из око 20 најчешће тајних, односно необјављених, додатних споразума. Међу њима треба поменути Споразум о обрачуна између две емисионе банке, који немачко-југословенску робну размену третира на бази слободних девиза. Најважнија поента уговора, међутим, свакако су преференце које немачки уговорни партнер одобрава југословенском извозу, јер обрачунавање, а посебно одобравање преференци за вишак пољопривредних производа земаља југоисточне Европе, показале се пресудним средством привредног продирања Немачке у Подунавље. Овај повлашћен положај стечен је „тајним обештећењем“ које је Немачка имала да да у висини од 7,7 мил. рајхсмарака, а што је обезбеђивало пласман на немачком тржишту најважнијих југословенских производа, као што су шљиве, јаја, јабуке, жито, кукуруз и маст. По мишљењу Министарства спољних послова, ови уступци били су веома подесни „да при дужој важности уговора учине немачко тржиште неопходним за југословенски извоз“. Пред „привредним значајем“ немачких уступака дата је Берлину могућност да „уколико је потребно, изврши притисак на Југославију“. На тај начин био је у пуном обиму реализован циљ преговарања са Београдом, „да се немачко-југословенска робна размена постави на ширу основу“, Немачкој створи „могућност даљег развоја на југословенском тржишту и за будуће“ и „пружи привредни ослонац у Малој антанти“.³⁷

³⁵ У пракси за Југославију нису ни постојале могућности за стварање царинске уније са трећим земљама, пошто је немачка страна, у белешци 33 поменутог прилога од Пиље, изричито тражила писмену потврду „да Југославија није ниједној другој земљи на било који начин дала приоритетно право, нити ће то чинити у будућности“.

³⁶ „Лист закона 1934. II“, стр. 307, 330.

³⁷ Упор. у вези овог AA (Ulrich) Немачкој амбасади Рим, 21. јуна 1934, у: ADAP/C III, стр. 52 итд.; цитат стр. 52; Прилог извештаја који овде није штампан: Преглед неких важнијих тачака немачко-југословенског трговинског споразума од 1. маја 1934, у: AA акта Clodius, књ. 2, „Југославија“. Упор. и белешку 33.

Огромно самопоуздање владе Рајха у успех сопствених трговинскополитичких метода илуструје, на пример, чињеница да се Берлин у преговорима са Југославијом одрекао преференци за немачки извоз (поводом тога посебно треба истаћи извоз машина, металних, електро-техничких и хемијско-фармацеутских производа). Основ такве немачке рачунице је убеђење да немачким извозним артиклима на југословенском тржишту нису потребне никакве преференце: једино је потребно водити рачуна да се искључи могућност која би немачки извоз довела у неки неповољан положај, јер у формално равноправном положају немачког извоза са извозом производа других земаља извозници Немачке не само да ће моћи са успехом да конкуришу него ће у крајњем ефекту бити чак и супериорнији.³⁸

Путем неограничених максималних преференци и укидањем неких мера за контингентирање од стране Београда била су Немачкој у Југославији загарантована „отворена врата“, наглашавало је Министарство спољних послова, што „у склопу бројних тарифних уступака обећава повољан развој нашег извоза“, утолико пре што је југословенска страна обећала „убрзавање“ немачког увоза, нарочито јавних инвестиција. Ова уговором утврђена позиција на југословенском тржишту гарантовала је, по мишљењу Министарства спољних послова, не само „привредну равнотежу“ међу саговоривачима већ би имала и шире дејство у корист Немачке.³⁹ Међутим, очекивања Берлина да ће се створити „по могућству што већи“ трговински вишак⁴⁰ у корист Немачке нису се испунила; напротив: немачки платни биланс са Југославијом имао је већ 1934. пасиву од 5 милиона марака, да би се 1935. повећао на преко 10 милиона.⁴¹ Тако је југословенска спољна трговина са Немачком потпуно запала у већ раније објашњен систем немачког оживљавања коњунктуре са последицом засићености увозом, и није се оријентисала према немачким циљевима, већ према законима економске логике. Немачко-југословенски преговори за уклањање ове диспропорције у немачко-југословенском трговинском и платном би-

³⁸ „Одустаје се од захтева преференци за немачке робе, јер преференце за немачке производе на југословенском тржишту нису неопходне, а путем једностранних преференцијалних уговора јача се наша позиција у размиоилажењима о преференцијалном систему са Италијом и другим земаљама, док би обострани преференцијални уговори, судећи по досадашњем развоју преговора на ову тему, опште узев, наилазили само на отпор“. Преглед неких важнијих тачака немачко-југословенског трговинског уговора од 1. маја 1934, у: Акта Clodius, „Југославија“, књ. 2.

³⁹ AA (Ulrich) Немачкој амбасади Рим, 21. јуна 1934, у: ADAP/C III, стр. 53.

⁴⁰ Исто место.

⁴¹ Док се немачка и југословенска статистика за 1934. углавном слажу, у 1935. показује југословенска статистика 10 милиона, а немачка чак и 25 милиона. Пасивни салдо Немачке од цирка 15 мил. рајхс-марака у 1935. чини се реалним када се узму у обзир подаци у бројкама којима су располагали одбори влада фебруара 1935. и марта 1936. Подаци у бројкама, по Meissu, Немачко-југословенски односи, стр. 315 итд. Протоколи са седница владиних одбора у: AA, „Уговори, Југославија/4“.

лансу указују на то да већ убрзо након закључења уговора није више могло бити говора о некој равноправној позицији уговорача.

Већ почетком новембра 1934, када је директор Министарства Пиља, председник југословенског Владиног одбора, изразио своју забринутост због потраживања Југославије на обрачунском конту Берлина, које је у сталном порасту, члану Немачког посланства др Hessu, који је истовремено био и члан немачког Владиног одбора, испраћен је примедбом да је „тежиште тога питања на другој страни, односно недовољном увозу Југославије из Немачке“ и „само је ствар Југославије да у већој мери него што је то досада био случај стимулише немачки извоз, и тиме ће и све бриге нестати саме по себи“.⁴²

Почетком 1935. потраживања Југословенске народне банке код Немачке штедионице износила су цирка 12 милиона марака. Разуме се да влада уопште није била заинтересована да овај клириншки врхунац ликвидира смањењем увоза из Југославије; напротив, с обзиром на стање сировина на домаћем тржишту и потребу за животним намирницама могућности извоза из Југославије могле су се чак и „без тешкоћа проширити“. Стога је „повећање извоза немачке индустрије“, које је, по убеђењу Немаца „једино могло трајно и природно да доведе до поравнања“ клириншких конта, представљало „главну бригу“ владиних надлежности у Берлину.⁴³

Влада Рајха је стога „непрекидно и енергично“ следила циљ „повећања немачког извоза“⁴⁴ — уосталом то ни у ком случају није био проблем који се ограничавао само на Југославију, што показују и стални позиви за појачањем напора ради повећања извоза, од којих овде треба поменути само указе Хитлера од марта 1935. и априла 1936.⁴⁵ — како би уравнотежила трговински биланс: Без сумње да је могућност „загушења“ клириншког промета стварала Берлину велике бриге, јер је на тај начин могло доћи до „обуставе“ немачко-југословенске робне размене, или у најмању руку увоза из Југославије.⁴⁶ Свакако да се изјаве Београда, према којима ће у случају потребе огра-

⁴² Hess Sarnowu, 2. новембра 1934, у: AA, Акта Clodius, „Југославија“, књ. 3.

⁴³ Sarnow Hessu, 16. јануара 1935, исто место, књ. 4.

⁴⁴ Reinhardt Hessu, 5. септембра 1935, исто место, књ. 3.

⁴⁵ Тајни распис од 22. марта 1935, „Nürnberger Dokument“, NI-550, у: Статистички лагер архива Göttingen; Тајни предмет Рајха, Распис Хитлера од 4. априла 1936, у: AA, надлежство министра Рајха, Распис Фирера за побољшање положаја сировина и девиза, 1 књ.

⁴⁶ Поверљиви протокол са прве заједничке седнице немачког и југословенског одбора влада од 1. марта 1935, у: AA, уговори, „Југославија/4“; Reinhardt Hessu 5. септембра 1935, у: AA, акта Clodius, „Југославија“, књ. 3; упор. и Hess Clodiusu, 10. септембра 1935, исто место. Упор. у вези тога контрадикторне процене код Ваара, *Die Jugoslawienpolitik des deutschen faschistischen Imperialismus* (34), који, с једне стране, овај развој такође подвлачи и упућује на распис Хитлера цитиран у Беленци 45 од марта 1935, а, с друге стране (стр. 37 итд.), слави „баснословне профите немачке метрополе“, који су у послу са Југославијом били за 37% виши него у Немачкој.

ничити извоз у Немачку⁴⁷, морају чак и у историјској анализи у великој мери окарактерисати празним претњама, јер упркос измењеној ситуацији на светском тржишту, где је потражња за извесним пољопривредним производима поново порасла, југословенска национална привреда је већином својих пољопривредних производа остала у зависности од немачког тржишта и везана за њега. Управо је ова зависност од куповне моћи Немачке приморала Београд да тражи решења како би повећала увоз из Немачке — који се у годинама 1934/35. у првом реду састојао од жељезних и бакарних роба, машина, хемијско-фармацеутских производа, као и од производа немачке електроиндустрије.⁴⁸

Сужавање југословенског поља за доношење одлука управо је одговарало тактици владе Рајха, која је врхунац достигла у Новом плану, да сада непосредно везује питања увоза и извоза са појединим земљама на билатералној основи — принцип који је сам Хитлер истицао југословенском амбасадору Балугџићу неколико недеља пре закључења немачко-југословенског трговинског споразума.⁴⁹ С тим у вези мора да се констатује да немачка трговинска политика према Југославији није унапред планирала инструмент пасивног биланса, јер се у Берлину у почетку полазило од тога да ће трговински биланс са Југославијом бити активан. Активност трговинског биланса била је неопходна у првом реду због немачких издатака око поменутог тајног обештећења и у туристичком промету.⁵⁰

Већ у уводу поменути билатерализам као инструмент немачке трговинске политике називан је увек поново од стране водећих политичара и привредника националсоцијалистичког режима „одвратним“ (председник Рајхсбанке Schacht)⁵¹ због бројних бирократских тешкоћа и представљан је једино као „нужна помоћ“.⁵² Међутим, као што

⁴⁷ Упор. нпр. Hess Clodiusu, 29. августа 1935, у: Акта Clodius, „Југославија“, књ. 3.

⁴⁸ Упор. прегледе код Meissa, *Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen*, 319 ff; осим тога, *Liste derjenigen Waren, deren Einfuhr aus Deutschland in erhöhtem Umfange in Betracht gezogen werden soll*, Прилог уз тајни протокол о резултату II заједничке седнице немачког и југословенског Одбора влада од 1. априла 1936, у: АА, уговори, „Југославија/4“.

⁴⁹ Упор. Белешке Neurath од 9. марта 1934, у: ADAP/C II, стр. 562 итд.

⁵⁰ У члану 4 поверљивог Споразума о развијању немачко-југословенске робне размене од 1. маја 1934. формулисана је обострана „сагласност“ о томе „да активност трговинског биланса Немачке у односу на Југославију одговара природном односу размене роба између двеју земаља“. Прилог уз трговински уговор од 1. маја 1934, у: АА, уговори, „Југославија/4“; упор. Министарство спољних послова Немачкој амбасди у Риму, 21. јуна 1934, у: ADAP/C III, стр. 53.

⁵¹ Говор директора банке Dr Schacht: „О питањима спољнотрговинске политике у Weimaru од 29. октобра 1934“, штампан у: MEIER BEN-NECKENSTEIN, *„Dokumente der deutschen Politik“*, Bd. 2, 228.

⁵² Karl Ritter, *Germany's Experience with Clearing Agreements*, у: „Foreign Affairs 14“ (1935/36) 475; немачки манускрипт у: АА, SW, *Sonderakte betreffend „Clearing, Deutschland und internationaler Handel“* од Karla Rittera за Foreign Affairs, Hamilton Fish Armstrong, New York, 1 Bd.

је саветник Clodius (Министарство спољних послова) изјавио пред Средњоевропским привредним саветом, ови уговори на бази клиринга имали су „упркос свему једну предност“, а то је да трговински партнери Немачке „не могу више да купују где им падне на памет“. Клириншки уговори деловали су више као „црпна пумпа“, теза чија је исправност убедљиво потврђена развојем немачко-југословенских привредних односа.⁵³

Одбори влада, чије је оснивање договорено трговинским уговором, на прва два заједничка заседања, од 20. фебруара до 1. марта 1935. у Münchenу и од 17. марта до 1. априла 1936. у Загребу, разматрали су првенствено питање о мерама које би повећале немачки извоз у Југославију, како би се на тај начин санирао клириншки дебаланс.⁵⁴

Ради „спречавања потпуног застоја у клириншком промету“, тако су утврдили одбори влада поводом заседања у Münchenу, клириншки дебаланс мора се „по могућству одстранити што пре“ и осим тога предузети мере „како би се убудуће узајамна плаћања обављала без застоја“. Да би спречио даљи „застој“ платног промета, Југословенски одбор владе је изразио спремност да предложи својој влади „да убудуће свим расположивим средствима утиче“ како би југословенски увоз из Немачке досегао ниво увоза роба Немачке из Југославије (1935/36, поред пољопривредних артикала највише бакар), али „неће ни у ком случају остати испод висине тог уговора“. Најзад, како је то речено у Завршном протоколу, „отклањање тешкоћа које су се тренутно појавиле у платном промету повећањем извоза у Југославију“ у духу је трговинског уговора од 1. 5. 1934. и омогућује да се постигне „даље проширење у размени роба двеју земаља, за шта су заинтересоване обе стране“.⁵⁵

Мере које је југословенска влада предузела у првом тренутку показале су се неефикасним. То се односи на нове прописе регулисања немачко-југословенског платног промета од новембра и децембра 1935. Југословенски увозници стекли су већ једном одредбом од 15. новембра могућност да, почевши од 25. новембра 1935, покрију 50% вредности увезене робе из Немачке на бази потраживања која су настала југословенским извозом у Немачку, а од 15. јануара 1936. Народна банка уводи тзв. систем „клириншког чека“. Овај клириншки чек гласио је увек на онај износ који је немачки увозник југословенске робе имао да уплати код Немачке штедионице у корист југословенског извозника. Чекови су се могли куповати на берзи од југословенских увозника немачке робе и користити за покриће потраживања немачких извозника. Иако се клириншким чековима у фебруару

⁵³ Извештај о Седници председништва средњоевропског дана приреде 28. новембра 1935, у: АА, акта додаток, Benzler, Donaumaum, Bd. 1.

⁵⁴ Протоколи седница у Münchenу и Загребу у: АА, уговори, „Југославија“/4.

⁵⁵ Поверљиви протокол прве заједничке седнице немачког и југословенског Одбора влада, исто место.

1936. трговало и до 20% испод званичног курса клиринга (овај дисаж се објашњава клириншким дебалансом) и тиме путем мера које су у Немачкој већ примењиване ради унапређења извоза утицало само на даље појефтинјавање немачког извоза у Југославију, ова нова уредба није допринела, бар не краткорочно никаквом растерећењу немачко-југословенских проблема по питању платног биланса.⁵⁶

Тако је већ у другој половини марта 1936. клириншки плафон достигао 30 мил. рајхсмарака, док су немачки противзахтеви износили свега 10 мил. рајхсмарака. Владином одборима је стога и на њиховој другој седници било јасно „да је у интересу одржања једног уредног трговинског платног промета неопходно“ да се чињенични активни салдо у висини од 20 мил. рајхсмарака у корист Југославије елиминише и истовремено обезбеди поравнање плаћања за убудуће.⁵⁷

Југословенски одбор указао је на посао од 8 мил. рајхсмарака који је био већ дат фирми Кипрр за изградњу ваљалонице у Зеници и ставио у изглед и даље радове по налогу државе у висини од 10 мил. рајхсмарака. Са своје стране, југословенска влада је осим тога уверавала „да ће деловати свим расположивим средствима“ како би дошло до „преоријентације увоза у корист Немачке“.⁵⁸ У вези тога Југословенски владин одбор најавио је нове начелне одредбе увоза. Контрола увоза и платног промета, која је заведена у Београду 3. априла, дала је југословенској влади у руке одлучујући инструмент преоријентације увоза у корист Немачке; тиме се по методама које је примењивала југословенска спољна трговина знатно приближила немачком систему.⁵⁹ Очигледно да се ова контрола увоза, која је првенствено имала да одстрани пасиву трговинског биланса са другим земљама, својим деловањем повољно одразила на немачки извоз и допринела знатном учвршћивању привредних позиција Немачке у Југославији. То доказује и неуспех југословенских настојања да контролом извоза, која је уведена септембра 1936, поново стекне већу привреднополитичку способност уговарања.⁶⁰

Године 1936. реализована је прва етапа интензивирања немачко-југословенских привредних односа, започета маја 1934, чиме је на неки начин истовремено остварена и изградња хегемонијалног положаја Немачке. То се убедљиво одражава на трговинском билансу: удео Немачке у југословенском увозу, који се 1934. са 13% само незнатно повећао у односу на претходну годину, порастао је 1935. најпре на 16,2%, а 1936. нагло на 26,7%. Удео у југословенском извозу који

⁵⁶ Упор. у вези тога циркулар индустријске групе од 24. јануара 1936, у: АА, акта Clodius, „Југославија“, књ. 3.

⁵⁷ Тајни протокол о резултату II заједничке седнице немачког и југословенског Одбора влада, у: АА, уговори, „Југославија“/4, подаци у бројкама, исто место.

⁵⁸ Исто место.

⁵⁹ Упор. у вези тога преглед државног секретара у Југословенском министарству за трговину и индустрију, Сава Д. Обрадовић, *Између клиринга и девизе. Проблеми трговинске политике Југославије*, Leipzig, 1939, стр. 30, итд.; Hess Clodiusu, 8 априла 1936, у: АА, акта Clodius, „Југославија“, књ. 3.

⁶⁰ Упор. Обрадовић, *Између клиринга и девизе*, стр. 34, итд.; Министарство спољних послова (Benzler) Немачком посланству у Београд, 16. септембра 1936, у: АА, акта Wiehl, „Југославија“, књ. 3.

се 1933. ограничавао на 13,9%, повећао се током следеће три године на 15,4% (1934), 18,6% (1935) и 23,7% (1936).⁶¹ У вези тога треба посебно напоменути да је Немачка на тај начин скршила доминантни трговинскополитички положај Италије, развој коме је абисински конфликт само користио, како то и посебно истиче Аврамовски.⁶² С обзиром на успешно привредно продирање и у друге земље југоисточне Европе⁶³ Министарство спољних послова могло је августа 1936, с пуним правом да констатује да је „политика коју већ дужи низ година спроводи влада Рајха ради јачања немачких позиција у Подунављу тесним привредним повезивањем земаља југоисточне Европе са Немачком дала резултата“. Овакав развој није „донео предности“ само немачкој привреди за пласман, с једне стране, и обезбедио снабдевање сировинама и животним намирницама, с друге. Много више од тога допринео је „политичком зближавању“ са тим земљама, у најмању руку „отклањању постојеће затегнутости“, како је то Министарство спољних послова формулисало.⁶⁴ На тај начин био је истовремено остварен и веома важан спољнополитички циљ владе, макар и само делимично.

Након потписивања немачко-југословенског трговинског уговора, маја 1934, иако је Министарство спољних послова у првом тренутку изјавило да је „политички непожељно“ да се „привредном и с тим у вези политичком значају“ трговинског уговора да у иностранству неки посебан значај и публицитет, „те постане предметом јавних расправа“⁶⁵, ипак се овакве дискусије, с обзиром на спектакуларне привредно-политичке успехе Немачке, разуме се нису могле избећи.⁶⁶

⁶¹ Подаци у бројкама према Meiss, *Die deutsch-jugoslawische Beziehungen*, 317.

⁶² Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935—1937. од италијанске агресије на Етиопију до југословенско-италијанског пакта*, Београд, 1968, посебно стр. 97, итд.

⁶³ Упор. у вези тога Leonhard Oberascher, *Deutsche Handelsfolge in Südosteuropa*, у: „Wirtschaftsdienst 23“ (1938), стр. 290—292.

⁶⁴ АА (Neurath) Немачкој амбасади у Рим, 31. августа 1936, у: АА, акта, Benzler, *Podunavlje*, књ. 1; (енглески превод у: DGFP/C V, стр. 936, итд.). За процену политичког значаја берлинске политике, која је заснована на немачко-југословенском трговинском уговору од маја 1934. упор. такође и Циркулар Министарства за спољне послове (Ulrich) од 18. јуна 1934, у: ADAP/C III, стр. 34 и сл.; J. B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis 1934—1941*, New York — London 1962, стр. 102 и сл.; Maria Ormos, *Franciaország és a Keleti Biztonság 1931—1936*, Budapest, 1969, стр. 443.

⁶⁵ АА (Ulrich) Немачкој амбасади у Рим, 21. јуна 1934, у: ADAP/C III, стр. 53. Министарство за пропаганду препоручивало је штампи да уговору „управо због његове важности за немачку трговинску политику не придаје велику важност у немачкој јавности“. Информативни извештај Dertingera од 5. маја 1934, у: BA, ZSg 101/27. Утолико је проблематичније када Meiss, *Die deutsch-jugoslawische Beziehungen*, стр. 65, наглашава „јаку пропагандистичку процену“ трговинског уговора од стране штампе.

⁶⁶ У вези енглеске реакције упор. најпре Bernd Jürgen Schmitz, *Economic Appeasement (1933—1939)*, Düsseldorf, 1971, стр. 402 итд.; опширније исти писац, *England und der deutsche „Drang nach Südosten“*, у: Immanuel Geiss — Bernd Jürgen Wendt (издавачи), *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*, Düsseldorf, 1972, стр. 483—512; осим тога Ozer Carmi, *La Grande-Bretagne et la Petite Entente*, Genf, 1972, нарочито стр. 303 итд.

Најзад, Министарство спољних послова је почетком 1936. сматрало чак „неужним“ да „непрестано јавно“ заступа немачки став по питању Подунавља и преференца у подручју Дунава.⁶⁷ Непосредан повод је било поновно разматрање планова за санирање Подунавља што је долазило из Париза, Прага и Беча.⁶⁸ Немачка страна је додуше у полуваничном листу „Deutsche diplomatisch-politische Korrespondenz“ начелно поздравила санирање у Подунављу, јер је „важан предуслов целокупног привредног оздрављења Европе“; додаје, међутим, одмах да би „једно решење без Немачке представљало истовремено решење против Немачке“.⁶⁹ Подунавским земљама може се помоћи само „отварањем вентила према пољопривредно и привредно угроженим подручјима — поготову што су географски у истој области — а не тиме што би се ти вентили силом затворили“.⁷⁰ Државни секретар Posse из Министарства привреде наговестио је у часопису „Deutscher Aussenhandel“ да Немачка, с обзиром на „посебно тесну привредну повезаност са Југоистоком, ... никада не би могла да одобри планове“ који би „указивали на потискивање немачке трговине са Југоистока“.⁷¹

Немачка публицистичка аргументација била је усмерена на то да се супротставе свакој „тенденциозној политичкој концепцији“,⁷² а у први план дискусије поставе привредна питања. То јасно потврђује и чланак у „Deutscher Volkswirt“, анонимно штампан фебруара 1936. Под насловом „Привреда и политика у Подунављу“ покушаји санирања привреде у овој области, који се већ годинама безуспешно предузимају, објашњавају се у чланку претежно на тај начин да како подунавске државе, тако ни заинтересоване велике силе „често нису тражиле привредна решења, већ су политичким циљевима подређивале привредну корист“. Најзад, у Подунављу могу имати успеха само оне привреднополитичке комбинације које воде „привредном успону земаља учесница и које се оријентишу једино према „стварним чињеницама“ заснованим „искључиво“ на статистичким показатељима „без икаквих политичких амбиција“. С обзиром на чињеницу да је немачки

⁶⁷ Benzler Aschmannu (извод из штампе), 19. марта 1936, у: АА, Акта додатак Benzlera, Подунавље, књ. 1.

⁶⁸ Упор. у вези тога циркулар Министарства за спољне послове (Bülow) од 6. фебруара 1936, у: АА, Одељ. политике II, Политика 4/Балкан, Balkanpolitik im allgemeinen, књ. 9 (енглески превод у: DGFP/C IV, стр. 1096 итд.); АА (Bülow) Немачком посланству Београд, 13. фебруара 1936, у: АА, Акта додатак, Benzler, Подунавље, књ. 1 (енглески превод у DGFP/C IV, стр. 1130 итд.); АА (Bülow) Немачком посланству Будимпешта, 13. фебруара 1936, исто место (енглески превод у: DGFP/C IV, 1132 итд.); Циркулар Министарства спољних послова (Ulrich) од 26. марта 1936., исто место.

⁶⁹ Цитирано према манускрипту, прилог Benzler Aschmannu, 19. марта 1936, у: АА, Акта додатак, Benzler, Подунавље, књ. 1.

⁷⁰ Немачка дипломатско-политичка кореспонденција, 4. фебруара 1936.

⁷¹ Н. Е. Россе, Deutschland und der Südosten Europas, у: „Немачка спољна трговина“ 36 (1936) 91.

⁷² Немачка дипломатско-политичка кореспонденција, 4. фебруара 1936.

удео у спољној трговини подунавских земаља био далеко најзначајнији, то би било „смешно свако привредно расуђивање које би економске проблеме Подунавља хтело да решава мимо Немачке као „најважнијег увозника и извозника овог подручја“.⁷³

Сличним аргументима вођена је и немачка дипломатска офанзива у 1936. години, уперена пре свега против аустријско-чехословачких планова о преференцијалу, а нарочито против обновљених покушаја Париза да политички и привредно стабилизује Малу антанту. Немачка посланства у подунавским земљама добила су циркуларом Министарства за спољне послове задатак да се користе статистичким материјалом из поменутог чланка „Привреда и политика у Подунављу“, јер ће „свакако оставити утисак, нарочито на одговорне људе у земљама Југоистока“.⁷⁴ Исправност ове претпоставке, наиме да потребе Немачке за увозом пољопривредних производа и сировина могу служити не само за вршење привредно-политичког притиска већ и као инструмент спољне политике — Neurath је почетком 1933. трговинску политику означио једном од малобројних „актива“ немачке спољне политике уопште⁷⁵ — може се на примеру Југославије доказати већ и за период до 1936.

Већ на првом заједничком заседању владиних одбора саветник Clodius је стекао утисак да ће повољно дејство трговинског уговора у корист Београда „битно учврстити уверење о значају добрих односа са Немачком, бар код оних југословенских личности које се баве привредним питањима“.⁷⁶ Председник владе Стојадиновић је новембра 1935, изразио „захвалност“ за повећани увоз југословенских производа у Немачку и истом приликом изјавио немачком посланику Heeren „да не постоје никакве политичке сметње“ да се Немачкој додели и учешће у области наоружања.⁷⁷ Влада у Београду била је још јаснија у својим изјавама након што је почетком 1936. била изложена отвореном економском притиску Берлина.

Привредну конференцију Мале антанте, која је била најављена за крај фебруара 1936. у Прагу, и вести о намерама да се покуша „политичка равнотежа“ између Аустрије, Мађарске, Италије и Бугарске, с једне стране, и држава Мале антанте, с друге стране, „тешњим привредним повезивањем“ влада Рајха је пратила са великим подзрењем. С тим у вези је Министарство спољних послова сматрало „разумљивим“ да и Немачка мора да „мисли на заштиту својих сопст-

⁷³ Привреда и политика Подунавља, у: „Der Deutsche Volkswirt“ 10 (1935/36), стр. 849—851, цитати стр. 849 итд., оригинал се истиче.

⁷⁴ Циркулар Министарства за спољне послове (Clodius) од 6. фебруара 1936, у: АА, акта Clodius, Подунавље, књ. 1 (енглески превод у: DGFP/C IV, стр. 1100 итд.)

⁷⁵ Записник са седнице министара од 7. априла 1933, у: ADAP/C I, стр. 256, упор. и стр. 258

⁷⁶ Белешке Clodiusa, 6. марта 1935, у: АА, акта Wichl, „Југославија“, књ. 3

⁷⁷ Немачко посланство Београд (Heeren) упућено АА, 25. новембра 1935, исто место.

вених интереса". Из истог разлога влада Рајха се „већ унапред“ не саглашава са било каквом донесеном одлуком, уколико и Немачка не буде укључена у преговоре. Немачки посланик у Београду добио је налог да увери Стојадиновића да ни у ком случају не треба да сумња да ће Берлин „у случају да буде искључен“ у даљем изграђивању привредних односа са подунавским земљама учесницима „повући консеквенце“.⁷⁸ Ова претња није промашила своје дејство: Убрзо након тога Немачко посланство је могло да извести о „поновним уверавањима“ председника владе „да неће ништа учинити што се не би допало Немачкој“. Штавише, настојања његове владе „воде консеквентно продубљивању“ привредних односа са Берлином.⁷⁹ Трећа заједничка седница владиних одбора била је повод председнику владе Стојадиновићу да октобра 1936. позивајући се при том на повећану робну размену између Немачке и Југославије, јавно изјави да Београд не може бити „равнодушан“ у односу на будући привредни развој, утолико пре што „главну улогу“ у извозу за Немачку чине производи пољопривреде и сточарства и што се југословенски извоз обавља под условима који „још увек обезбеђују најповољније цене“.⁸⁰ У прилог снажне позиције Немачке у Југославији говори и чињеница да је Пиља (у међувремену државни секретар за привредна питања Министарства спољних послова у Београду) септембра 1936. у једном разговору са Hessom „багателизирао“ значај југословенских привредних односа са другим земљама Мале антанте,⁸¹ а неколико недеља касније директору Sarnowu (Министарство привреде Рајха), поводом једног чланка у „Политици“, који се критички осврнуо на немачко-југословенске трговинске односе,⁸² изјавио да Немачка „са највећим спокојством“ може да прати настојања за интензивирањем привредних односа међу државама Мале антанте. Мала антанта је политички савез који треба да служи „одбрани Балкана од ревизионистичких шпекулација“. „Сасвим су природна непрестана настојања“ да се међу таквим политичким пријатељима изграде и привредни односи, уколико је

⁷⁸ Министарство спољних послова (Bülow) Немачком посланству у Београд, 13. фебруара 1936, у: АА, Акта додатак, Benzler, Подунавље, књ. 1.

⁷⁹ Немачко посланство Београд (Janson) упућено АА, 15. фебруара 1936, исто место.

⁸⁰ Објашњења од 24. октобра 1936, цитирана према „Берлинском дневном листу“, вечерње издање, од 27. октобра 1936, 1. додаток (Трговина Немачка—Југославија).

⁸¹ Упор. белешке Hessa, 29. септембар 1936: „Господин Пиља је у разговору са мном потпуно багателизирао ствари, говорио је веома иронично о плановима Братиславе... али, додао је он, „Ви морате да нам оставите задовољство да о тим стварима разговарамо. Немачка због ових преговора не треба да буде ни на који начин узнемирена, не уколико се то тиче Југославије.“ Прилог Немачког посланства у Београду Министарству спољних послова, 30. септембра 1936, у: АА SW, Трговина 13/Југославија, Трговински уговорни односи према Немачкој, књ. 1.

⁸² „Политика“ од 9. октобра 1936. Извод у: АА, акта Wiehl, „Југославија“, књ. 3

то могуће“. Пиља умањује значај контакта Београда са Прагом, напомињући да Чехословачка нити је у могућности да апсорбује вишак извоза Југославије и Румуније, нити, пак, може да покрије индустријске потребе својих уговорних партнера. Због тога су покушаји да се „од Мале антанте направи привредни блок“ осуђени на „потпун неуспех“.⁸³

Без сумње да је економска повезаност Београда са Берлином представљала слабљење француске политике безбедности на тај начин што је немачка дипломатија путем незваничног економског утицаја успела да покушаје Париза да привредно и политички стабилизује Малу антанту, која је у Берлину окарактерисана „темељем француске моћи“,⁸⁴ ослаби и осујети. Под притиском ових политичких импликација и повећане робне размене Clodius је могао почетком 1938. са задовољством да констатује да је „сазнање о повећању привредне повезаности“ Југославије са Немачком такође допринело да се „олакша и убрза издвајање Југославије из политичких комбинација у Подунављу уперених против Немачке, а које се већ годинама припремају.“⁸⁵

У целини је опадање економског, а тиме и политичког, утицаја трећих сила у Југоисточној Европи — што се на француску политику одразило поразно у поменутом слабљењу Мале антанте — значајан индикатор за успех националсоцијалистичке хегемонијалности вођењем политике економског продирања. Док су 1933. године Енглеска, Француска и Италија учествовале заједно са око 30% у југословенском увозу, више него двоструко од немачког удела (13%), у 1936. ова слика радикално се изменила: сада Енглеска, Француска и Италија заједно учествују са 13% у југословенском увозу, што представља још само половину немачког удела (27%). Што се тиче југословенског извоза, појединачни односи нису додуше тако драстични: 1933. је 27% југословенског извоза ишло за Енглеску, Француску и Италију, а 14% за Немачку; 1936. године Енглеска, Француска и Италија учествују само са 15%, док 24% југословенског извоза сада иде за Немачку.⁸⁶ Посебно је вредно пажње брзо губљење терена Италије, која је 15 година држала прво место на југословенском тржишту, а сада, 1935, морала је то место да уступи Немачкој. Немачко-италијанско ривал-

⁸³ Белешке Sarnow, 12. октобар 1936, прилог Sarnowa Ritteru, 12. октобра 1936, исто место (енглески превод у: DGFP/C V, стр. 1070 и сл.)

⁸⁴ По Clodiusu у цитираном реферату пред Средњоевропско привредно заседање (види прим. 53).

⁸⁵ Белешке Clodiusa о немачко-југословенским привредним односима за евентуалне разговоре са југословенским председником владе и министром спољних послова Стојадиновићем, у: ADAP/D V, стр. 185.

⁸⁶ Подаци у бројкама према Meissu, Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen, стр. 324.

ство у Подунављу, а нарочито у Југославији, у првој половини 1930-их година досад није довољно истраживано.⁸⁷

Привредне и политичке импликације ових немачких трговинско-политичких успеха у Југославији веома је сажето формулисао један амерички дипломата априла 1936: „Доминантни привредни положај који Немачка брзо стиче у Југославији ствара велику бригу југословенским савезницима из Мале антанте, као и Француској и Енглеској, чија су посланства показала живи интерес за овај најновији развој. Не сме се из вида изгубити чињеница да многи сматрају да ће овакав развој утицати на будући тренд политичких односа двеју земаља.“⁸⁸

Хегемонијални положај Немачке у Југославији, стечен економским продором већ 1936, Берлин је током наредних година систематски даље разрађивао: прву фазу до 1936. наследила је друга, која се, за разлику од претходног периода, развијала у оквирима немачко-аустријског и немачко-италијанског споразумевања.⁸⁹ Даљу квалитетну промену у немачкој политици према Југоистоку до 1936. представљају испоруке ратног материјала, такође као средства политичког утицања.⁹⁰ Територијалном експанзијом Трећег Рајха након припајања Аустрије отпочела је трећа фаза националсоцијалистичке политике на Југоистоку, која је сва у знаку немачке привреде наоружања и у току које је Југославија све више упадала у вртлог хитлеровске Немачке.⁹¹ Припајање Југославије представља прелом, већ из разлога, како Димитријевић с правом констатује, „јер је тиме отпочела велика

⁸⁷ Упор. Аврамовски, *Балканске земље и велике силе*, за године 1935—1937; осим тога важни су прилози код Jens Petersen, *Hitler—Mussolini, Die Entstehung der Achse Berlin—Rom 1933—1936*, Tübingen, 1973, нарочито стр. 207 итд.; упор и Андреј Митровић, *Немачке и италијанске тежње за „Новим поретком“ и Југоисточна Европа*, у: „Историјски гласник“, св. 2, 1971, стр. 47—86; исти, „Нови поредак“ и Југоисточна Европа (Немачка и Италија према Југоистоку Европе почетком другог светског рата), у: „Устанак у Југославији 1941. године и Европа“, Белград, 1973, стр. 185—207. Испрну анализу слабљења привредног утицаја Италије у југоисточној Европи мораће и италијанска привредна структура и тенденција за индустријализацијом, која је парцијално увек имала подршку берлинске политике, да узму у обзир у дејствовању својих могућности извоза. Упор. у вези тога упућивања код Joachim Kühn, *Föderationspläne im Donauraum und im Ostmitteleuropa*, München, 1958, стр. 89 итд.

⁸⁸ Америчко посланство Београд (Wilson) упућено State Department, 17. априла 1936, у: National Archives, Record Group 59, State Department File 660H. 6231/61 (цитирано NA, RG 59, 660H, 6231/61).

⁸⁹ Упор. циркулар Министарства спољних послова (Ritter) од 30. априла 1937, у: AA, акта Clodius, *Подунавље*, св. 1.

⁹⁰ У Југославији су таква настојања била потребна тек почетком 1939, упор. ADAP/D V, стр. 322 и сл.

⁹¹ Ситуацију карактерише чињеница када је Стојадиновић након припајања Аустрије у разговору са немачким послаником Неегеном изразио наду да је Берлин „био задовољан држањем и ставом југословенске штампе“. Немачко посланство Београд (Neegeen), упућено AA, 17. марта 1938; исто место, стр. 219.

офанзива немачког капитала против Југославије.“⁹² У вези тога треба посебно нагласити да је привредни продор Немачке у Југославију у првом тренутку извршен без неког великог улагања капитала. Утолико је и проблематичније када Димитријевић економски утицај страних сила паушално приписује „финансијском капиталу“ и на тај начин чини неправду тежини привреднополитичких питања, која су током светске привредне кризе у сталном порасту. Чак и након припајања Аустрије пресудан фактор немачке привредне експанзије у Југославију остала је велика апсорпциона моћ њеног тржишта.

Трговинско-политичке последице националсоцијалистичке територијалне експанзије одражавају се јасно у трговинској статистици још пре избијања рата: 1938. Немачка учествује већ са 40—50% у југословенском увозу и извозу, док се удео Југославије у немачком увозу и извозу креће једва око 3%.⁹³ Ови подаци говоре веома импресивно о неравноправности немачко-југословенских привредних односа. Док је Југославија процентуално узимала веома малог учешћа у укупном немачком увозу, дотле је Немачка на југословенском тржишту за одређене производе, као што су електрични апарати, производи од челика и специјалне машине, држала практично монопол.⁹⁴

Политичке импликације привредне експанзије, која је после 1936. била све интензивнија, слављена је од стране Немаца, додуше не гласно, и у позним тридесетим годинама. Било је јасно да Југославија „у настојањима владе која трају већ од 1933“ да „плански развије“ „привредне, а тиме и политичке циљеве“ игра „посебну улогу“. Ова политичка компонента коришћена је до крајње могућих граница у публицистичким и дипломатским аргументацијама.⁹⁵ Тако је Хитлер изјавио Стојадиновићу приликом његове посете Берлину да Немачка „има на Балкану само привредне интересе, политичке само у оној мери у којој је заинтересована за политичку консолидацију из привред-

⁹² Сеприје Димитријевић, *Das ausländische Kapital in Jugoslawien von dem Zweiten Weltkrieg*, Berlin, 1963, стр. 270. Упор. на тему страног капитала и Божидар Јурковић, *Das ausländische Kapital in Jugoslawien*, Stuttgart, 1941; Wendt, *England und der deutsche „Drang nach Südosten“* са даљим подацима о литератури.

⁹³ Разни статистички подаци веома одступају једни од других због различитих процена које им чине основу. Упор. Reichert, *Das Scheitern der Kleinen Entente*, стр. 160, где су штампани одломци из југословенске статистике; подаци у немачкој статистици у: „Wochenbericht des Instituts für Konjunkturforschung“ 12 (1939), стр. 87, као и наводи код Meissa, *Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen*, стр. 317.

⁹⁴ Упор. нпр. Америчко посланство Београд (Lane) упућено State Department, 1. маја 1939. у: NA, RG 59, 660H.6231/100: „In certain types of machinery, electrical goods, iron products, et cetera, Germany has what practically amounts to a monopoly.“

⁹⁵ Белешке Clodius о немачко-југословенским привредним односима, за евентуалне разговоре са југословенским председником министарства и министром спољних послова Стојадиновићем, 7. јануара 1938, у: ADAP/D V, стр. 183.

них разлога“, да Немачка не жели ништа друго „до отворена врата“ за своју привреду.⁹⁶

Свакако да овде не треба ни помишљати да се у билатералној политици обрачуна и преференци у односима са Југославијом радило о једном трговинскополитичком механизму, који, када је једном покренут, аутоматски повлачи за собом и проширење робне размене. Завршни протоколи са заједничких седница владиних одбора упућују на закључак да се по појединим питањима могло доћи до сагласности тек након дугих преговарања. У једној немачкој забелешци помињу се чак „дуготрајне и упорне борбе“.⁹⁷ Да је немачка политика стајала на становишту да је на Балкану потребна и дипломатска офанзива јасно показују посете председника Рајха Schachta (јуни 1936), министра спољних послова Neuratha (јуни 1937) и министра привреде Finka (октобар 1938). Осим тога, на немачкој страни, управо у првим годинама, између званичне политике и приватно-привредне рачунице било је знатних разлика у интересима, што је кочило још бржи развој немачког извоза. „Замор извоза“ немачке индустрије, веома значајан фактор, већ је поменут раније. Томе треба додати међусобну конкуренцију немачких фирми, као што су Ктупр и Gutehoffnungshütte, што се у случају да је Ваљаоница у Зеници расписала конкурс могло неповољно одразити на укупне интересе немачке привреде.⁹⁸ Уз то долазе још и унутарња разрачунавања међу ресорима. Тако је Министарство Рајха за прехрану септембра 1935, због политике цена начелно ставило на дискусију питање система преференци које су се примењивале према Југославији и Мађарској.⁹⁹ Са аргументима да се на „познатим посебним политичким односима у Подунављу и циљевима којима на том подручју тежи немачка спољна политика“ није ништа изменило успело је Министарству спољних послова да спречи одступање од система потајних обештећења.¹⁰⁰ Касније је Министарство за исхрану покушало да повећа свој удео у увозу из Југославије и тиме је дошло у сукоб са интересима других ресора (Министарство привреде и шумарства).¹⁰¹

Порастом значаја политике наоружања у развоју привредних односа са Југославијом и порастом Göringovog утицаја у спољноприв-

⁹⁶ Белешке Heeren о разговорима вођеним приликом пријема југословенског председника министарства и министра спољних послова др Стојадиновића код Фирера и канцелара Рајха 17. јануара 1938; исто место, стр. 188, 190.

⁹⁷ Белешке Sarnow о немачко-југословенским преговорима влада у Дубровнику, 4. октобра 1937, у: АА, На Pol IVa, Handel 13/Jugoslawien, св. 1.

⁹⁸ Упор. Немачко посланство Београд (Heeren) упућено АА, 10. марта 1936, у: АА, акта Wiehl, „Југославија“, св. 3.

⁹⁹ Упор. Министарство за исхрану и пољопривреду Рајха и Пруске Министарству спољних послова, 28. септембра 1935, у: АА, акта Clodius, „Југославија“, св. 3.

¹⁰⁰ Белешке АА, 5. октобра 1953, исто место.

¹⁰¹ Упор. Белешке Morath, 30. августа 1939, исто место, св. 4.

редним питањима дошло је у другој половини тридесетих година приликом реализације привредно-политичких интереса до преплитања и укрштања компетенција немачких ресора. У актима Министарства спољних послова забележене су првенствено размирице око компетенције између генералног конзула Neuhausena из Уреда за четворогодишњи план (Neuhausen је истовремено припадао и иностраној организацији NSDAP) и представника Министарства спољних послова.¹⁰² Да се не ради о усамљеном случају, доказује и извештај у поверљивом „Auslandsdienstу“ владе, у којем се крајем 1936. критикује „заступање немачких интереса у Југославији на разним колосецима“. Овај „неоспорно велики број колосека у заступању немачке спољне политике и привреде“ створио је код разних југословенских политичара, привредника и новинара утисак да „овде у Немачкој постоје још снажне супротности“, које отежавају југословенским политичарима „заузимање активног про-немачког става“. На тај начин би се могло олакшати француској, италијанској, енглеској и чехословачкој конкуренцији „да изграде и ојачају своје политичке и привредне позиције“ и истовремено потисну „немачки утицај“.¹⁰³

И поред наведених нових елемената немачке политике према Југославији од 1936. и овде само поменутог ривалитета разних институција у њиховом спровођењу влада Рајха је од 1936. потврђивала своје привредне интересе, и то у начелу истим методама као и у прве две године по закључењу трговинског споразума: давањем преференци и чврстих гаранција за увоз по ценама изнад нивоа светског тржишта и увођењем питања туризма, као и сталним индиректним притиском приликом куповине југословенских пољопривредних производа. Као ultima ratio могло се увек запретити делимичном или потпуном обуставом извоза појединих производа, или чак „преиспитивањем“ целокупних привредних односа.¹⁰⁴ Пошто је Берлин са земљама југоисточне Европе стално ступао само у билатералне преговоре, постојала је увек могућност да партнере у преговорима међусобно лако изигра. Ова техника националсоцијалистичке политике на Југоистоку, коју је Broszat за период након 1938. анализирао на примеру Румуније и Мађарске, доказује се већ у првим годинама по доласку на власт у немачко-мађарским и немачко-југословенским односима.¹⁰⁵ Са немачке

¹⁰² Богат материјал у вези тога у: АА, На Pol IVa, „Handel 13a/Jugoslawien“, св. 1 и АА, „Deutsche Gesandtschaft Belgrad, Wirtschaftliches, geheim“, св. 2; од штампаног материјала упор. посебно Weizsäcker Heerenу, 22. фебруара 1939, у: ADAP/D V, стр. 332 итд.

¹⁰³ Служба за спољне послове од 22. децембра 1936, прилог Spitta Ritteru, 11. јануара 1937, у: АА, акта Wiehl, „Југославија“, св. 3.

¹⁰⁴ Упор. у вези тога Hess Clodiusу, 10. септембра 1935, у: АА, акта Clodius, Jugoslawien, св. 3; Немачко посланство Београд (Heeren) упућено АА, 23. новембра 1935, у: АА, акта Wiehl, „Југославија“, св. 3; Белешка у актима Rittera, 3. фебруара 1936, исто место; АА (Bülow) Немачком посланству Будимпешта, 13. фебруара 1936, у: АА, акта, додатак, Benzler, „Подунавље“, св. 1.

¹⁰⁵ Упор. Martin Broszat, Deutschland — Ungarn — Rumänien,

стране акценат је у првом реду стављан на билатералне методе преговарања и ово је поново потврђено као основа немачке политике према Југоистоку. Показало се — резимира 1936. Министарство спољних послова — да немачка метода да „са сваком земљом Подунавља преговара и закључује уговоре појединачно не изазива неку посебну политичку пажњу, а у сваком случају се досад показала практичном и ефикаснијом од сталних поновних настојања супротне стране... да се реализују колективни системи“.¹⁰⁶ Годину дана касније Берлин је страним посланствима објавио немачку решеност да настави дотадашњу успешну политику билатералних уговора. Уколико је „успех да сваку појединачну земљу Југоистока привредно вежемо за себе већи“, утолико ће бити теже „чак и у случају промене у садашњој политичкој констелацији“ да се у Подунављу „организује нека привредна комбинација која би била усмерена против Немачке“.¹⁰⁷ Чак и историјском анализом се мора доћи до закључка да је билатерални начин обрачуна и промета са Југославијом, без обзира на све тешкоће по појединим питањима, био за националсоцијалистичку Немачку успешан због тога што је Београд остао упућен на немачко тржиште.

Тиме се намеће и принципијелно питање да ли је за београдску политику у годинама 1933—1939. уопште постојала алтернатива тесној економској сарадњи са Немачком. Wendt је недавно у вези тога са жаљењем констатовао да у Лондону и Паризу „није учињено ништа“ како би се немачкој политици према Југоистоку „пружио адекватан отпор путем нове помоћи капитала и давањем чврстих гаранција за пласман робе“.¹⁰⁸ Непостојање једне такве активне опозиционе политике он објашњава, поготову када је реч о британској дипломатији, пре свега политичким и економским обзирима према „хегемонистичким амбицијама Трећег Рајха“.¹⁰⁹ Ова његова концепција „economic appeasement“, коју је на другоме месту опширније разрадио, у британским рачуницама консеквентно искључује сваку политику супростављања.¹¹⁰ Тиме ипак није у потпуности одговорио на питање да ли је за београдску политику принципијелно постојала економска алтернатива. У том погледу мора се веома опрезно судити о потенцијалном ефекту нових улагања капитала добијених од западних сила, јер за Југославију и остале аграрне земље југоисточне Европе током светске привредне кризе главни проблем не представља помањкање капитала, већ пољопривредна хиперпродукција, односно проблем пла-

развој и основни фактори националсоцијалистичке хегемонијалне политике и политике савеза 1938—1941, у: „Historische Zeitschrift“ 206 (1968), стр. 45—96.

¹⁰⁶ Циркулар Министарства спољних послова (Clodius) од 6. фебруара 1936, у: AA акта Clodius, „Подунавље“, св. 1.

¹⁰⁷ Циркулар Министарства спољних послова (Ritter) од 30. априла 1937, у: AA, акта Clodius, „Подунавље“, св. 1.

¹⁰⁸ Wendt, *England und der deutsche „Drang nach Südosten“*, стр. 502.

¹⁰⁹ Исто место, стр. 512.

¹¹⁰ Упор. посебно Wendt, *Economic Appeasement*.

сmana. На тај начин је Немачка изградила свој хегемонијалан положај без неких већих улагања капитала, која су 1920-их година била карактеристична нарочито за привредни и политички утицај који су вршили Французи.¹¹¹

Националсоцијалистичка политика потврдила је своју надмоћност из разлога што је Немачка у време велике кризе, захваљујући коњунктури свог посебног развоја од 1933/34, представљала тржиште које је било у стању да апсорбује пољопривредне артикле, за разлику од Енглеске, Француске и Сједињених Држава, које због своје привредне структуре и унутарњег привредног развоја уопште нису биле у стању да преузму пољопривредне производе из југоисточне Европе, односно настојале су са своје стране да држе немачко тржиште отворено за своје сопствене пољопривредне производе (ово се у првом реду односи на САД) или, пак, да из спољнопривредних и политичких разлога дају приоритет размени роба са другим земљама (Empire).¹¹² Притисак Југославије за пласманом карактерише чињеница да сам Београд 1936 — у години релативно најповољнијег тока светске привредне коњунктуре и заоштравања положаја спољне привреде Немачке, што се већ граничи са кризом — мора да тражи од немачког владиног одбора да се увоз Немачке из Југославије повећа.¹¹³ Према томе, за Југославију није било алтернативе ослањања на немачку привреду. То је јасно изразио и Стојадиновић када је октобра 1936. скренуо на то пажњу: „да ми коначно данас ни са које друге стране не можемо добити ни приближно онакве преференце које Немачка одобрава нашем извозу“.¹¹⁴

Због чега Југославија, као остале аграрне земље југоисточне Европе, коначно није могла да профитира од краткотрајног пораста по-

¹¹¹ Упор. Wendt, *England und der deutsche „Drang nach Südosten“*, нарочито стр. 491 итд.

¹¹² На тему интереса Вашингтона да немачко тржиште држи отворено за аграрне производе упор Hans-Jürgen Schröder, *Deutschland und die Vereinigte Staaten. Wirtschaft und Politik in der Entwicklung des deutsch-amerikanischen Gegensatzes vor dem Zweiten Weltkrieg*, Wiesbaden, 1970, стр. 145 и сл.; на тему британска империјалистичка политика у светској привредној кризи. Wendt, *Economic Appeasement*, посебно стр. 44 и сл.

¹¹³ Упор. тајни протокол о резултату II. заједничког заседања немачког и југословенског Одбора влада, 1. априла 1936, у: AA, уговори, „Југославија“/4: „Немачки Одбор владе примио к знању, да је југословенски Одбор владе... изразио жељу за повећањем југословенског извоза у Немачку у односу на стање 1935, чија је укупна вредност по проценама оба одбора износила око 29 милиона рајхс-марака. С обзиром на уверавања југословенског Одбора владе дата немачком Одбору владе да ће отклонити салдо и изравнати платни биланс, то је овај принципијелно спреман да изађе у сусрет жељама за повећањем југословенског извоза. Дозвола за накнадни извоз се ипак мора условити поравнањем којему се тежи и које и стварно мора да уследи...“.

¹¹⁴ Изјава од 24. октобра 1936, цитирана према „Берлинском дневном листу“, вечерње издање од 27. октобра 1936, 1. прилог („Трговина Немачка — Југославија“).

тражње аграрних производа на светском тржишту објашњава „Политика“ септембра 1936: Немачка влада ради своје привредне експанзије у земље Балкана не само да је „уметнички искористила“ клириншки систем већ је „и данас позната специјалност њене политике да створи што је могуће већу трговачку пасиву.“ Балканске земље „приморане су да још најмање 2 године купују велике количине у Рајху како би на тај начин наплатиле своја потраживања“, пре него што се „ослободе јаким трговинских веза са Немачком“, уколико су уопште у стању да створе нова тржишта за своје производе.¹¹⁵

Југословенски политичари у својим разговорима са разним иностраним дипломатама додуше стално понављају и истичу да Београд настоји да интензивира своју трговину са демократским земљама Запада како би избегао тесну економску и политичку повезаност са Трећим Рајхом.¹¹⁶ Ове везе са Берлином, међутим, средином 1930-их година напредовале су до те мере да је Београду за трговинске споразуме са трећим земљама практично слободан простор био веома ограничен, што су с времена на време морали да признају чак и београдски чланови Владе. То најјасније илуструју безуспешни преговори Вашингтона ради закључења трговинског споразума са Београдом,¹¹⁷ као и чињеница да је Лондон сматрао да је приморан да своје трговинске односе са Београдом, на основу енглеско-југословенског трговинског споразума од септембра 1936. постави на билатералну основу.¹¹⁸ Овај трговински споразум, којим Лондон одобрава Југославији максимум девиза и чије закључење уосталом показује да се лондонска политика према Југоисточној Европи не може схематски окарактерисати као концепција која је оријентисана „принципима индивидуализма“ и да није дорасла немачкој политици“ јер је „робовала структури познолибералног схватања привреде“¹¹⁹, пружа могућности активирања британске политике према Југоистоку. Британској конкуренцији, која се 1930-их година видно поопштрила, посвећена је у Берлину „посебна пажња“.¹²⁰ Немачка је додуше проценила да су еко-

¹¹⁵ „Политика“ од 14. септембра 1936, извод у: АА, акта Wiehl, „Југославија“, св. 3.

¹¹⁶ Упор. Америчко посланство Београд (Lane), упућено State Department, 20. априла 1938, у: АА, RG 59, 740.00/362.

¹¹⁷ Упор. у вези тога Memorandum Department of State, Division of Near Eastern Affairs, 9. септембар 1936 (Comments on the Problem of Our Trade Relations with Yugoslavia), исто место, 611.60H31/32: „German policy being what it is, it is impossible to approach the Yugoslav Government on the problem of our trade relations with that country on the theory that it (Yugoslavia) is an entirely free agent, unless of course, we are prepared to offer compensation by way of increased purchases of Yugoslav commodities.“

¹¹⁸ Споразум између владе Њеног Величанства Велике Британије и владе Југославије у вези трговине и плаћања, Лондон, 27. новембра 1936.

¹¹⁹ Према Treue, *Das Dritte Reich und die Westmächte auf dem Balkan*, стр. 51.

¹²⁰ АА (Clodius) Немачкој амбасади у Лондон и Немачком посланству Београд, 13. марта 1939, у: АА, HA Pol IIb, Handel 12/„Grossbritannien--

номске могућности Лондона у дугорочној перспективи незнатне, али се принципијелно сматра да је могуће даље заоштравање немачко-енглеске конкуренције, уколико то Лондон из политичких разлога буде желео.¹²¹ Историјска анализа мора, међутим, потпуно да искључи могућности неке интензивније политике супротстављања Енглеске према политици Рајха, што доказују и обавезе у које је Лондон ушао закључивањем енглеско-америчког трговинског споразума новембра 1938, као и општи пад коњунктуре 1937/38.

Због тога је загонетно како је Wuescht — имајући у виду хегемонијални положај Немачке у Југославији, који се етаблирао већ средином 1930-их година економским средствима да би се током наредних година још више развио, а нарочито у време велике кризе, када су београдској политици недостајале спољнопривредне алтернативе — у једином досад објављеном целокупном приказу националсоцијалистичке политике према Југославији, некритички преузимајући националсоцијалистичке пропагандне пароле, могао да дође до тезе да обрачунски промет трговинске политике „искључује капиталистичке циљеве“ и да се међусобни привредни односи развијају „на бази потпуно равноправног партнерства“.¹²² На сличан, површан, начин већ 1955. тврди Meiss да „за читаво време међусобних трговинских односа“ није „било ситуација у којима немачко-југословенски односи не би почивали на међусобном поштовању и пуној равноправности“.¹²³ У сваком случају, управо је скандалозно када Wuescht жели да неодрживу тезу о наводној „независности југоисточних земаља“ у случају Југославије, поред осталог, поткрепи пучем из марта 1941. По његовом схватању, тај пуч је „потпуно јасно доказао“ да „тесна привредна повезаност са Немачком није спутавала суверену привредну слободу акције Југославије у одлучујућим тренуцима њене историје“.¹²⁴ Међутим управо догађаји од марта 1941. јасно показују да је националсоцијалистички режим, у тренутку када је осетио да је његов независан утицај у Југославији угрожен, прибегао средству формалног освајања, војном окупацијом, територијалним уситњавањем и полицијским терором као *ultima ratio* и у југоисточној Европи.¹²⁵

Jugoslawien“, 1 св. У вези публицистичких расправа упор. Helmut Böttner, *England greift nach Südost-Europa*, Wien—Leipzig, 1939. Теза од Аврамовског, *Балканске земље и велике силе*, стр. 330, да Берлин поздравља интензивирање односа Лондона са балканским земљама као протутежу позицијама Француске и Совјетског Савеза, према моме познавању документације, једва да је одржива.

¹²¹ Упор. Немачко посланство Београд (Heeren) упућено АА, 11. јула 1938, у: АА, HA Pol IIb, „Handel“ 12/„Grossbritannien—Jugoslawien“, 1 св.

¹²² Wuescht, *Jugoslawien und das Dritte Reich*, стр. 87.

¹²³ Meiss, *Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen*, стр. 289.

¹²⁴ Wuescht, *Jugoslawien und das Dritte Reich*, стр. 102 (препо-ручљиво у оригиналу).

¹²⁵ Упор. Broszat, *Deutschland — Ungarn — Rumänien*, стр. 46; на тему немачка политика у пролеће и лето 1941. упор. сада Klaus Olshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan*. Немачка политика према Југославији и Грчкој од марта до јула 1941, Stuttgart 1937.

Брза изградња немачког хегемонијалног положаја на југоистоку Европе путем привредног продирања била је 1936. већ увелико реализована стварност, а могућности незваничног политичког утицаја, као последица тога, без сумње је резултат берлинске политике према Југоистоку, која је форсирана већ од 1933/34. У сваком случају поставља се питање да ли се при увођењу привредне политике као инструмента спољне политике ради о специфичној националсоцијалистичкој политици. Јер када се поставља питање циљева немачке политике према Југоистоку током светске привредне кризе, у берлиској политици након 1933. запажа се изврстан континуитет према спољној политици Вајмарске Републике. Тако немачки споразуми о преференцијалу, закључени са Мађарском и Румунијом јуна и јула 1931, документују да политика Brüninga није желела да се искључиво ограничи на изградњу привредних односа са југоисточном Европом.¹²⁶ Немачка документација не оставља никакве сумње да је влада Brüninga желела да искористи привредно продирање на југоисток Европе и као средство спољне политике, а ова је у првом реду била усмерена на то да ослаби француски систем гаранција на југоистоку Европе. То нарочито јасно показује интерна дискусија о тзв. Tradieu-плану.¹²⁷ Настојања за интензивирањем немачких трговинских веза са пољопривредним земљама југоисточне Европе, која трају још од 1930, доживела су у првом тренутку ипак неуспех јер су треће силе пружале отпор, а то се нарочито односи на САД.¹²⁸

На приоритетне позиције Немачке на југоистоку Европе, стечене путем индиректног економског утицаја, који посебно форсира Brüning¹²⁹, хитлеровска политика је могла да се надовеже са успехом из разлога јер су трговинскополитичка питања земаља југоисточне Европе током привредних криза избијала у први план, а Берлину је изолованом политиком унутарње коњунктуре било омогућено да искористи привредну и политичку „конзумну моћ“ Немачке. У вези тога свакако да је један од важних фактора ригорозно спровођење немачке политике према Југоистоку, коју националсоцијалистички режим спроводи чак и по цену повреде

¹²⁶ У вези тога обиман материјал у: AA, SW, Wirtschaft 1/Europa-Präferenzen, Преференце у немачко-румунском и немачко-мађарском трговинском уговору, свеске 1—5.

¹²⁷ Упор. нпр. Протокол са састанка министара од 13. априла 1932, у: BA, R 43 1/620; AA (Bülow) Немачком посланству у Бечу, Будимпешти, Прагу, Букурешту, Београду и Софији, 30. марта 1932, у: AA, акта Wiehl, „Подунавље“, св. 1.

¹²⁸ Упор. у вези тога Белешке Bülow од 28. маја 1932, у: AA, SW, Wirtschaft 1/Europa-Präferenzen, Преференце у немачко-румунском и немачко-мађарском трговинском уговору, св. 4; AA (Ritter) Немачком посланству у Букурешту, Будимпешти, Београду и Софији 7. јуна 1932, исто место.

¹²⁹ Упор. у вези тога и размишљања код Klaus Hildebrand, *Deutsche Außenpolitik 1933—1945*. Рачуница или догма? 2. издање, Stuttgart, 1973, стр. 16 и сл.

споразума и мимо отпора трећих сила. Осим тога, треба поменути настојања Берлина да допунски карактер националних привреда Југоистока конзервира и истовремено појача у корист Немачке. Ако се изузме ова политичка структура, која је потпуно подешена потребама Немачке и манифестује се већ 1934. немачко-југословенским трговинским уговором да би у марту 1939. немачко-румунским привредним уговором достигла врхунац,¹³⁰ запажа се и други, специфично националсоцијалистички елеменат берлинске политике 1930-их година на Југоистоку, и то пре свега у унутарњем развоју Немачке. Тек током преузимања власти од стране националсоцијалиста створени су извесни услови, односно предуслови, за средњорочно и дугорочно планирање неког обимнијег увоза пољопривредних артикала из земаља југоисточне Европе. Након што је закључен немачко-југословенски трговински уговор маја 1934, националсоцијалисти тек тада славе „нову унутарњу расподелу тржишта“ и стављају акценат на посебну предност трговинске политике.¹³¹

Специфична националсоцијалистичка компонента немачке политике према Југоистоку Европе огледа се, дакле, још од 1933. у ригорознијем спољнотрговинском спровођењу такве политичке структуре која је оријентисана према потребама немачке националне привреде, као и у елиминисању унутарњег отпора пољопривредних интересних група, који се стално јавља, нарочито у задњој фази Вајмарске Републике. У постављању својих циљева, наиме у оснивању „Незваничне Империје“ на југоистоку Европе привредним продирањем, а разбијањем француског система гаранција¹³² — то се у политици према Југославији манифестовало у првом реду слабљењем Мале антанте и изолацијом Чехословачке — националсоцијалистичка политика у односу на пољопривредне земље југоисточне Европе представља настав-

¹³⁰ У вези немачко-румунског привредног уговора од марта 1939. упор. Недељни извештај Института за истраживања коњунктуре 12 (1939), стр. 79 и сл. (Der deutsch-rumänische Wirtschaftsvertrag); Broszat, *Deutschland — Ungarn — Rumänien*, стр. 70; Eliza Campus, *Intelegerea Balcanica*, Bukarest, 1972, стр. 283 и сл.; Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, стр. 42 итд.; Viorica Moicus, *DIPLOMATIA României și Problemele Apararii Suveranității și Independenței Naționale în Perioada Martie 1930 — Mai 1940*, Bukarest, 1971, стр. 107 итд.; Gerda Schwabe, *Der deutsch-rumänische Wirtschaftsvertrag vom 23. 3. 1939*, Phil. Diess. Humboldt Universität, Berlin, 1968; Wendt, *England und der deutsche „Drang nach Südosten“*, стр. 501.

¹³¹ Dr Winter на тему закључивања трговинског уговора са Јужним Словенима, цитирано према Немачком бироу за информације, бр. 929 од маја 1934, у: AA, акта Clodius, „Југославија“ св. 2. Упор. у вези тога проблема и процене Министарства спољних послова у циркулару од 18. јуна 1934, у: ADAP/C III, стр. 28 и сл.; осим тога код Schumann, *Griff nach Südosteuropa*, стр. 22 и сл., цитиране изјаве председника Средњоевропске привредне скупштине Wilmsowsky од 2. маја 1934.

¹³² Упор. овде и истраживања од Ormosa, *Franciaország és a Keleti Biztonság*; ја се ослањам пре свега на сажето излагање на француском језику, стр. 439—446.

љање традиције оне немачке спољне политике која је вођена од пре 1933. године¹³³. Реализација овог циља је тада, без сваке сумње, резултат националсоцијалистичке политике, која је тражила да се право Немачке на хегемонијалан положај „конструисањем“ једне „немачке Монрое-доктрине“ (Gruchmann) потврди и идеолошки.

¹³³ Тезу о континуитету, која је овде само наговештена, одбио је категорички H. Sundhaussen, из Хамбурга на Београдском конгресу, поменутом у уводу, а позивајући се на немачку документацију. Проблемом континуитета немачке политике према Југоистоку Европе у светској привредној кризи на основу немачке документације позабавићу се детаљније на другом месту.